

ЛИСЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ Й КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ, СПОГАДИ

УДК 78.071.1:316.662 Лис

Роксана СКОРУЛЬСЬКА (Київ)

«ОН БЫЛ ТИТУЛЯРНЫЙ СОВЕТНИК...» (до питання про соціальний статус Миколи Лисенка)

У публікації вперше подано ряд документів, які висвітлюють факти, пов'язані зі службою М. В. Лисенка учителем музики у Київському інституті шляхетних дівчат. Це дає можливість уточненого датування раніше відомих подій і включення до біографії митця подій, раніше замовчуваних із цензурних чи інших причин.

Ключові слова: Лисенко, Послужний список, Прошення, орден, посвята.

В публикации впервые представлен ряд документов, которые освещают факты, связанные со службой Н. В. Лысенко учителем музыки в Киевском институте благородных девиц. Это дает возможность уточненной датировки ранее известных событий и включения в биографии художника событий, ранее замалчиваемых из цензурных или иным причинам.

Ключевые слова: Лысенко, Послужной список, прошение, орден, посвящение.

The publication was first filed a number of documents that covers the facts related to the service M. V. Lysenko music teacher at the Kiev Institute of noble maidens. This enables refined dating previously known events and inclusion in the biography of the artist events previously hushed with censorship or other reasons.

Key words: Lysenko, track record, Prosheniye, Order, dedication.

До останнього часу соціальний статус Миколи Лисенка мало турбував науковців. Власне, в радянський час намагалися не наголошувати на цьому навіть ті поодинокі дослідники, які знали про існування Лисенкового Формулярного списку, чи Послужного списку його батька-офіцера Віталія Романовича Лисенка ¹. «Батько – офіцер царської армії!» – Уявіть, як це звучало у 1920-х роках (та й у 1960-х також)... Чи не тому після відвідання в 1966 р. Центрального військово-історичного архіву СРСР ² Остапом Миколайовичем Лисенком ³ та Онисією

Яківною Шресер-Ткаченко ⁴ від Послужного списку Віталія Романовича Лисенка [5] залишилася лише обгортка...

Дане дослідження має на меті хоча б напередодні 100-річчя з дня смерті М.В.Лисенка протиставити помилковим уявленням про службовий статус митця документально підтверджену, хоча й доволі несподівану інформацію [1].

Те саме стосується і його батька, Віталія Романовича Лисенка. Скажімо, в обігу давно утвердилися «спогади» про те, що він, перебуваючи на службі в Орденському Кирасирському полку в 1834–1857 рр., був лише ротмістром. Насправді ж, під кінець служби він командував ескадроном кирасирів у чині підполковника (з 1851 р.), а у відставку вийшов 1857 р. «полковником з мундиром», тобто з правом носити в урочистих та офіційних випадках парадну полковничу форму [3, с. 141].

Про офіційні службові чини самого композитора згадується лише у двох – трьох газетних публікаціях місцевої преси. І то йдеться про його службу мировим посередником ⁵. Наведімо тут без скорочень замітку «До біографії М.В.Лисенка», опубліковану в газ. «Маяк» за 1913 рік :

«Автору цієї замітки довелося випадково розшукати формуляр за ті часи, коли М. В. Лисенко був на посаді мирового посередника. Думаючи, що цей формуляр може стати у великій пригоді для майбутнього Лисенкового біографа, ми й наважуємось оголосити знятий з нього список в перекладі на українську мову ⁶.

Починається формуляр заголовком такого змісту : «Виказ службових кроків мирового посередника 2-го участка чигиринського повіту Миколи Лисенка в февралі 1868 р.».

Трохи нижче: «Папери Миколи Лисенка одіслано в окремих стілах київського губернського управління 29 марта 1868 року № 953».

На другій стороні: «Мировий посередник 2-го участка чигиринського повіту. Микола Віталійович Лисенко. Має 24-рі роки.

Православної віри. Плати одібрав за службу 2.000 карбованців за рік ⁷.

Дворянин.

Мати його [Лисенка] має такі родові маєтки на Полтавщині :

В Кремечуцькім повіті – д[еревня] Гриньки, Золотоношськім повіті частина м[аєтку] Жовнин.

Батько володіє набутим маєтком у Хорольськім повіті х[утор] Паринівка ⁸.

Скінчивши Київський університет в 1864 році дипломом кандидата природних наук, – по постанові Киевского губернского присутствия по справах селянських, 19 мая 1865 року вступив на службу кандидатом на мирового посередника на Київщині. Припоручено працювати в Таращанськім мировім з'їзді.

З наказу п. Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора 2-го іюня 1866 року, № 1488, став на посаду мирового посередника 2-го участку Чигиринського повіту.

Зважаючи на «сокращение» мирових посередників і відповідно наказу п. генерал-губернатора № 2498, вийшов за штат, одібравши одразу 1000 карбованців⁹, 19 іюня 1867 р.

В походи не ходив, штрафами не карано, в отставці і т. п. не був. Холостий.» «Х. М.»¹⁰ [2].

Однак, статусом «мирового посередника» Лисенкова чиновницька кар'єра не скінчилася. Цілком доречно буде процитувати тут рядок відомого романсу О. Даргомижського: «Он был титулярный советник ...». У цей ранг Микола Лисенко був «Указом Правительствующего Сената от 10 ноября 1889 года за № 148 произведен за выслугу лет»¹¹. Інформацію по це та про інші обставини життя і служби митця знаходимо у матеріалах «Дела № 30 Об определении учителя музыки Николая Лисенко в Институт на действительную [підкреслено в документі] службу», розпочатого «11 октября 1885 г.» [1].

Основними складовими справи є «Атестат... мирового посередника» № 1598 від 24.06 1867 р. [1, арк. 3, 3-в, 4]¹² та «Формулярный список о службе учителя музыки в Киевском Институте благородных девиц, состоящего в чине X класса (поверх правка: «коллежского ассесора») Николая Лисенко» від 24.03.1888 (поверх правка: «Июня 1891») [1, арк. 10–11зв].

Документ являє собою 2 розвороти по 14 граф на кожному. Деякі з граф інформації не містять: як то кажуть – «не был», «не состоял», «не привлекался»..., інші заповнені досить «густо». У кожній із них інформацію вписано у хронологічному порядку. Зокрема, тут вміщено точні відомості про родину, сімейний стан, освіту М. В. Лисенка, про дати й підстави підвишень по службі, нагородження орденами та іншими відзнаками¹³.

Вступивши на штатну службу до Институту, М. В. Лисенко підписує 28.05.1888 р. «Клятвенное обещание» – стандартний велемовний текст, зміст якого аж ніяк не в'яжеться зі звичним для нас образом Миколи Лисенка. Наведімо лише закінчення цього документу: після останніх друкованих рядків «...Въ заключные же сей моей клятвы целую слова и Крестъ Спасителя моего. Аминь» дописано чорнилом: «1888 года, мая 28 дня, по сему Клятвенному обещанию присягал учитель Музыки, Коллежский Секретарь, Николай Витальевич Лисенко.

К присяге приводил священник Ф. Хорошунов(?)

Присутствовали члены Совета Н. Коханович(?), М. Кахоре...»

На звороті знову друкований текст: «Я нижеподписавшийся симъ объявляю, что я ни къ какой масонской ложе и ни к какому тайному обществу ни внутри Империи, ни вне еѢ не принадлежу и обязываюсь впредь к оным не принадлежать, и никаких отношений съ ними не иметь. Учитель музыки. Коллежский Секретарь, Николай Виталиев Лисенко» [1, арк. 14–14 зв.]

На момент остаточного заповнення формуляру (24.07.1891р.) «Состоящий в чине X класса [закреслено в документі], Коллежский ассесор¹⁴ Николай Витали-

ев Лисенко – штатный учитель музыки в Киевском Институте (благородных девиц) Императора Николая I.

Для легкості сприйняття інформацію подаємо тут, звівши її з різних граф у хронологічному порядку :

«Лет отроду, сорока п'яти /восьми/ (63 в 91 г.) православного вероисповедания. Женат на Ольге Де-Коннор. Детей нет.

«Из Дворян. За матерью его числится родовое имение Полтавской губернии Кременчугского уезда деревня Гриньки, Золотоношского уезда и часть местечка Жовнин – и за отцом Полтавской губернии, Хорольского уезда хутор Барановичи. Личных имений нет.

«Окончил курс наук в Императорском университете Св. Владимира со степенью Кандидата наук в 1865 г.

«В службу вступил кандидатом на Мирового посредника Киевской губ. Тарашанского уезда Журнальным постановлением Киевского губернского по крестьянским делам присутствия, состоявшимся 19 Мая 1865 г.

«Содержания по службе получал 2000 руб. в год.

«Предложением Киевского, Подольского и Волынского Генерал-губернатора от 2 июня 1866 года за № 1488 назначен Мировым Посредником 2 участка Чигиринского уезда.

«Предложением Киевского, Подольского и Волынского Генерал-губернатора от 19 июня 1867 года за № 2498 оставлен за штатом по случаю сокращения участков Киевской губернии.

«Указом Правительствующего Сената от 3 сентября 1868 года за № 3826 утверждён в чине Коллежского Секретаря со старшинством с 1 июня 1865.

«В отставке был с 19 июня 1867 г. по 12 июня 1885 г.

«Определён в Киевский институт благородных девиц 1 августа 1885 преподавателем по найму (уроки музыки) – с правом службы с июня 12 сего года Журнальным постановлением Совета Института от 14 октября 1885 г. за № 1093.

«Получает платы за урок в год 2150 – 1700 руб.»

Далі в особовій справі М. В. Лисенка йдуть записи про відзнаки, одержані ним протягом служби в Інституті :

«Согласно Высочайшего Указа 26 февраля 1896 г. получил Серебряную медаль на Александровской ленте в память Государя Императора Александра III.

«За отличную службу всемилоостивейше награжден Орденом Св. Станислава 3 степени ¹⁵ 1888 / Декабря 30-го.

«За поднесение Государыне Императрице Марии Федоровне Юбилейного Гимна по случаю 50-летия Киевского Института ¹⁶ удостоен получить благодарность Ея Величества 1889 января 19.

Появі цього запису передує досить несподіваний документ, поданий М. В. - Лисенком : «В совѣтѣ Киевского института. Наблюдателя за музыкальной час-

тью, дворянина Николая Витальевича Лисенко Прошение. Сочинив юбилейный гимн по случаю 50-летия Института, я считал бы себя высокочастливым, если бы удостоился разрешения посвятить этот гимн Августейшему имени Ея Императорского величества, всемилостивейшей Государыни. Вследствие чего, представляя при сем манускрипт означенного сочинения моего, покорнейше прошу исходатайствовать для меня такое разрешение. Киев. Декабря 9-го дня, 1888 года. Дворянин Николай Лисенко» [1, арк. 16].

Передумовою появи цього документу було, власне, дві події.

14 листопада 1887 р., у день народження Її Імператорської Величності Государині Імператриці Марії Федорівни в Київському інституті шляхетних дівчат відбувся учнівський концерт, який удостоїли своєю присутністю «г. начальник края с супругой, г. киевский губернатор и др. высокопоставленные лица города». М. В. Лисенкові, вочевидь, теж довелося брати участь у концерті. Можливо, вже тоді прозвучав вперше Ювілейний гімн «Матушка-царица, солнце наше красно», написаний Лисенком (зрозуміло – для жіночого хору) на вірші однієї з інституток – Єлизавети Полянської. Між іншим, може саме з тієї причини й зважалося нарешті керівництво Інституту запросити «не надто благонадійного» Миколу Лисенка на дійсну службу – адже за наймом він служив там ще з 1878 р. (а за деякими спогадами – навіть з 1875 р.).

20 серпня 1888 р. відбулися урочистості з нагоди 50-річчя Київського інституту шляхетних дівчат, на яких особисто була присутня Імператриця Марія Федорівна. Окрім згаданого хору, М. В. Лисенком із тієї самої нагоди написано було ще й Урочистий марш для 2-х фортепіано у 8 рук. Обидва твори давали «бонуси» не лише самому композиторові, а й Інституту в цілому. Тож Прошення Миколи Віталійовича було підтримане керівництвом. Врешті, після нетривалого листування із Санкт-Петербургом 19 січня 1889 р. було надіслано відповідь з Особистої канцелярії Імператриці Марії, яка «высочайше повелевать изволила : благодарить г. Лисенко за это подношение...» та «в виду музыкальных достоинств помянутого гимна... всемилостивейше соизволить на посвящение этого музыкального произведения Августейшему Имени Ея Величества» [1, арк. 19].

Внаслідок чого М. В. Лисенко отримав підвищення чину (а також, вірогідно, й окладу) та золотий вензель у петлицю...

Та продовжимо перелік відзнак із Лисенкового послужного списку.

«Указом Правительствующего Сената от 10 ноября 1889 года за № 148 произведен за выслугу лет в Титулярные советники со старшинством с 1 июня 1865 г.

«За отличную службу всемилостивейше награжден орденом Св. Анны 3 степени ¹⁷ – 1891 г. Декабря 21» ¹⁸.

«За отлично-усердную службу всемилостивийше награжден орденом Св. Станислава 2-й степени 1905 января 8 ¹⁹.

«Согласно циркуляру Ведомства учреждений Императрицы Марии от 2 мая 1897 года за № 31 предоставлено право ношения золотого вензелевого знака, Высочайше утвержденного в память столетия означенного Ведомства ч. 2 мая 1897²⁰.

«14 червня 1899 р. «от Совета Киевского Института Императора Николая I»²¹ «штатному учителю музыки Института дворянину Николаю Виталиевичу Лисенко» видано безстрокову паспортну книжку [ММЛ, РД № 133]. Щодо особи власника у паспорті зазначено : «колежській ассесорь, 56^{ти} льть, православного ВЪроисповѣданія, женат». У Паспорті також міститься ряд окремих візових штампів і позначок, зокрема, з адресами проживання М.В.Лисенка під час відвідин Москви, Петербурга та ін...

* * *

Серед документів Справи виявлено кілька не опублікованих досі автографів М. В. Лисенка, зокрема «Прошение» Миколи Віталійовича від 18.XII. 1896 [1, арк. 2] про призначення грошової допомоги на навчання 11-річного сина Остапа²². Документ деякою мірою характеризує матеріальний стан композитора :

«19 января 1896/ № 8 02 / ст. 2

В Совет Киевского Института Императора Николая I

Дворянина Николая Виталиевича Лисенко

Прошение

В течении 18 лет я состою старшим преподавателем музыки в Киевском Институте Императора Николая I и до последнего времени исполнял обязанности блюстителя правильного хода преподавания музыки.

Обремененный семейством, не имея личного имущества и вынужденный поэтому поддерживать себя и свою семью исключительно своими личными трудами, я лишон возможности уделять достаточно средств на воспитание своих детей.

Ввиду этого позволяю указать Совету Института на свои скромные труды по преподаванию музыки и покорнейше просить исходатайствовать мне пособие на воспитание моего сына Евстафия, 11 лет. Киев. Декабря 18 дня, 1896 г. / Дворянин Николай Лисенко».

І нижче : «Брачное свидетельство получил обратно», *що опосередковано підтверджує факт усиновлення Миколою Лисенком і його шлюбною дружиною Ольгою Лисенко (О'Коннор) позашлюбних дітей від Ольги Липської*²³.

Підшито до Справи і «Прошение» від 18 жовтня 1896 р. [1, арк. 24] про видачу паспорта його дружині Ользі Олександрівні Лисенко (О'Коннор)²⁴, яка на той час мешкала в Сумах.

Та особливу увагу привертає документ, яким, власне, Справа починається (чи то пак – закінчується...). Це заява про звільнення з Інституту шляхетних дівчат, яку наводимо тут повністю:

«Его Превосходительству, Господину Инспектору классов Киевского Института Императора Николая.

Дворянина Николая Виталиевича Лисенко. Прошение. Не имея возможности продолжать. Вследствие болезненного состояния моего здоровья, дальнейшее преподавание музыки в Институте, покорнейше прошу меня уволить от должности преподавателя музыки и сделать по сему прошению надлежащее распоряжение. 1906 г., декабря, 4-го дня. Николай Лысенко».

На заяві розпорядження від 13 грудня 1906 р.: «Написать постановление об увольнении г. Н. Лисенка от должности преподавателя музыки в Институте» [1, арк. 1], внаслідок чого «Постановлением Совета Института Императора Николая I от 1 декабря 1906 за № 1851 (уволен) согласно прошению, уволен от должности учителя музыки с 1 Декабря 1906». [1, арк. 10–11 зв, узагальнено].

Те несподіване звільнення було добровільно-примусовим, а причиною його стала ситуація, пов'язана з палким платонічним коханням Миколи Лисенка до його учениці Інни Андріанопольської²⁵.

Термінове звільнення з державної служби дало змогу зберегти за Миколою Віталійовичем його статус і відзнаки, захистило від зайвих питань з боку освітянського начальства до нього як до власника Музично-драматичної школи, убезпечило його ще на деякий час – як чиновну й шановану особу – від надто вже відвертих зазіхань поліції, під негласним наглядом якої Лисенко перебував із 1864 р. до самої смерті – до 6.11 (24.10) 1912 р.

Подаючи наведену вище інформацію у рік відзначення 170-річчя від дня народження та 100-річчя з дня смерті Миколи Лисенка, сподіваємось, що вона приверне увагу не лише науковців, а й найширшого кола шанувальників української історії до постаті Миколи Лисенка, все життя якого було, за висловом Михайла Старицького, «геройством, помноженим на цілий вік».

Література та архівні джерела:

1. Дело № 30 Об определении учителя музыки Николая Лисенко в Институт на действительную службу / Государственный архив м. Киева. – Ф. 31, оп. 1, спр. 508, арк. 1–24.
2. Маяк. –1913. – 24 жовт. (№ 41) – С. 4.
3. *Модзалевський В.* Малоросійський родословник. – К., 1910–1914. – Т. 3. – С. 127–147.
4. *Скорульська Р.* Лисенки давні та сьогочасні (короткий огляд оновленого і доповненого покоління розпису шляхетського роду Лисенків XVII–XX ст.) // Українська генеалогія : теорія, методологія, історія і практика. – К., 1996. – С. 123–128.
5. Формулярний список о службе и достоинствах Орденского Кирасирского полку корнета [...] подполковника Лисенко II-го (1834–1857) // ВИА СССР. – Ф. 405, оп. 2, спр. 10618 (обгортка).